

УДК 821.161.2

ТАМАРА НИКОЛЮК

м. Луцьк

toma.lntu@ukr.net

АГРЕСІЯ ЯК ДЕСТРУКТИВНИЙ ЧИННИК ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ (ЗА РОМАНАМИ ЛЕОНІДА КОНОНОВИЧА «ТЕМА ДЛЯ МЕДИТАЦІЇ» ТА СВІТЛАНИ ТАЛАН «РОЗКОЛОТЕ НЕБО»)

У статті виявлено особливості агресивної поведінки героїв роману Леоніда Кононовича «Тема для медитації» та Світлани Талан «Розколоте небо». Досліджено форми агресії, її причини та мотивація. З'ясовано, що мотивами до жорстокості окремих персонажів творів можуть бути патологічна природа їх психології чи генетичний фактор. Агресивні особистості в романах – активістично-комуністи, які є інструментом тоталітарної системи.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, особистість, патологія, конформізм.

Агресія в психологічній літературі є **актуальною** темою дослідження й інтерпретується як деструктивний або адаптивний чинник особистості.

Річард Докінз розглядає агресію в контексті теорії «егоїстичної машини виживання»: будь-який організм еволюційно запрограмований до конкуренції і витіснення (знищення) слабшого [2, 18]. Такий стан цілком природний в умовах, що не передбачають дотримання будь-яких морально-етичних норм і де превентивною є потреба виживання.

Конрад Лоренц агресивні стани трактує як спонтанні, фізіологічно необхідні. Механізмом, що гальмує надмірну збудливість, учений вважає культуру, а саме – культурну ритуалізацію. Гарні манери – це стримування себе, своєї спонтанної агресивності [5, 58]. Особи, які не контролюють агресивність, – нонконформісти, не приживаються у соціумі, їх виживають.

Леонард Берковиц розрізняє інструментальну та емоційну агресії. Інструментальна застосовується з метою зберегти соціальний статус і владу. Емоційна виникає внаслідок недостатності самоконтролю особистості. Найнебезпечнішими є особи з високим рівнем реактивності, їх найбільше серед убивць, учений їх класифікує як емоційно-реактивних агресорів.

Євген Ільїн вивчає різні типи агресії, з'ясовує причини її виникнення та сфери застосування. Він акцентує на такому понятті, як десинсібілізація насильства, що виникає внаслідок його багаторазового споглядання.

Значний резонанс серед дослідників мала праця Стенлі Мілгрема «Підпорядкування авторитету. Науковий погляд на владу та мораль». У результаті багатьох експериментів було з'ясовано, що людина апіорі здатна підкоряється, навіть якщо це суперечить її моральним установкам. Лише одиниці піддослідних змогли відмовитись від жорстоких експериментів. Стенлі Мілгрем робить висновок про те, що покора авторитету є особливістю поведінки будь-якої людини [6, 24].

Еріх Фром називав людську агресивність гіперагресією. Людина, на думку дослідника, створила всі умови для агресивної поведінки й іноді лише чекає нагоди проявити жорстокість зовні. Під час насильства тільки людський індивід здатен отримати задоволення, тварини ж убивають не задля насолоди [8].

Агресія як психічне явище осмислюється й у художній літературі. Так, проблему агресії системи щодо особистості порушує Леонід Кононович у романі «Тема для медитації». Це питання й стало **метою** нашого дослідження.

Головний герой роману веде постійну боротьбу з тоталітарним ладом, хоча добре розуміє, що отримає поразку. Поведінка Юра

ще в дитинстві видається демонстративною: він то висловлює відкрито невдоволення політикою уряду, то глузиться над п'єдесталом Леніна. У ранньому віці світогляд хлопця формується під впливом баби, яка пережила голодомор. Ця глибока психологічна травма родички стала чи не вирішальною у визначенні його ставлення до діяльності уряду (комуністів) «А хто такі більшовики? – То погані люде, сину. – Бо вони погані слова кажуть? Через те вони погані, еге? Бабуня зітхнула. – Вони людей гублять!» [4, 20].

Нелюдську жорстокість комуністів Юр запам'ятав в дитинстві через відчуття: «На все життя запам'яталося: гострий запах парфумів, який струменіє од зачіски, безжальна тверда рука і таке відчуття, наче ти мале звіря, котре силоміць загнали у це величезний клас, щоб цькувати цілих десять років» [4, 27].

Комуністи не знають жалю, насильство для них стає звичною формою поведінки щодо тих, хто не згідний із ними. Жорстокість часто набуває патологічних форм і проявляється в фізичній нарузі: «Вчителька зігнула мене в три погібелі й стала товкти головою об парту...– Ми душу з тебе виб'ємо, скотиняко!» [4, 27].

Морально-етичні норми для агресора не мають значення. Вони не розрізняють жертв ні за віком, ні за статтю чи родинними зв'язками. Їхня мета – змусити до покори, а якщо не досягають цілі, то знищують фізично чи психологічно.

Дитячий страх головного героя перед агресором із часом змінився на стабільне бажання помститися. Образа на систему за те, що вона намагалась зруйнувати особистість Юра ще в дитинстві, залишилась у нього на все життя.

У юному віці він пише вірші на заборонені теми, а потім поширює не дозволену літературу. Юр розуміє, що приречений, але, будучи за психотипом романтиком, мріє про вільну й незалежну Україну та співчуває усім постраждалим за неї: «Виходить, їх посадили тільки за те, що вони були порядними людьми! Вони прагнули діалогу, закликали до відкритої дискусії, вони хтіли добра своїй Батьківщині!» [4, 93].

Антагонізм агресор-жертва часто має в основі інше протиріччя – прагматик (прислужуванець) – романтик. Задля власного добробуту і бажання прислужитися державі прислужуванці виконують роль агресора. У часи голодомору до прагматизму додається ще й страх, тому їхня жорстокість переходить межі норми: «Дзякунка вхопила макогона, стягла батька на піл...та як увалила по голові – тут він і Богу душу оддав» [4, 60].

Автор намагається осмислити витоки патологічної поведінки комуністів і робить висновок про особливості психотипу активістів, що були психічно хворими особами: «... виходить, на початку хлібозаготівлі 1932 року серед сільського активу налічувалося від 30 до 40 відсотків психічно хворих людей, котрі відзначалися агресивною, садистською поведінкою!» [4, 172].

Жорстокість стає звичною формою поведінки комуністів, вона сприймається як норма. Насильство є невід'ємною частиною життя, відбувається десинсібілізація сприйняття насилля. У час голодомору поодинокі смерті стали щоденною подією, а реакція на неї – звичною, буденною: «Дзякунка вхопила макогона, стягла батька на піл...та як увалила по голові – тут він і Богу душу віддав» [4, 60].

Страшні розповіді про знущання комуністів над українцями викликають у Юра не страх, а ненависть, бажання помститися. Відчуття страху у нього не пов'язане з реальними подіями: він не боїться арешту і заслання, але остерігається примари, що іноді йому ввижається. Світ Юра розщеплений: реальність, яку він не приймає, ірреальність – галюцинації, реалізовані в спотворених образах минулого.

Головний герой живе з відчуттям фатального кінця та постійного пресингу. Він – нонконформіст, який не здатен примиритися з загальними правилами, якщо вони не відповідають його переконанням.

Можна було би класифікувати Юра як жертву авторитарної агресії, але він не поводить як скривджений. Чоловік готовий боротися до кінця, ніколи нікому не скаржиться і не нарікає на життєві обставини, хоч і залишається антисоціальним елементом, бо таку роль йому запропонувала система.

Авторитарний комуністичний режим культивував рольовий конформізм – заохочував до діяльності людей-приспосованців. Частина з них щиро вірила в комуністичні ідеї, користуючись раціоналізацією як механізмом психологічного захисту. Одним із таких конформістів є Стоян: «От поглянь: партійні органи здійснюють керівництво економікою, відстоюють інтереси України в Москві, вибивають кошти для республіканського бюджету...а результати, ось вони, перед нами!...Дороги будуються, мости, стадіони... метро в Києві он яке!» [4, 146].

Такі люди стали основними діячами. Вони – інструмент авторитарного режиму. Активісти – це особи переважно з агресивними якостями особистості. Агресія у них – складова характеру, а не ситуативне явище. Їхня неврівноваженість – деструктивне явище.

Агресія в активіста Стояна має біологічну природу, адже його дід за часів голодомору брав активну участь у конфіскації майна. Приспосованство онука спочатку виявлялось на рівні сповідування ідеології партії та поширення її ідей, а потім переросло у роботу стукача. Він – діяльний чоловік, впевнений у собі, з дещо завищеною самооцінкою. Юра Стоян розглядає як конкурента (подобається одна й та ж дівчина), тому він спочатку намагається його усунути за допомогою вербальної агресії – вмовити: «Я хочу, щоб ти дав спокій Оляні! – понуро сказав він. – Ти ж не любиш її...ти не зможеш зробити її щасливою!» Віддай цю дівчину мені, чуєш?» [4, 147]. Не досягнувши очікуваного результату, комуніст вдається до більш імпульсивних засобів – звинувачення, залякування, шантажу: «Ти..ти ворог! – нарешті вигукнув він. – Ти ж ворог усякої держави...» [4, 147]. Зрештою, не зумівши переконати ворога у власній правоті, Стоян його намагається знищити фізично.

Ще один типаж агресора – активістка. Це, зазвичай, приваблива молода особа, з дуже тонкими рисами обличчя («невинний вираз»). У романі жінка-конформістка має патологічні агресивні якості (часто – садистичні). Це вчителька, активістка-студентка. Її поведінка не відрізняється від чоловічої, а подеколи навіть більш неврівноважена.

Агресивних особистостей дуже багато і в середовищі інтелігенції (учителі), і в оточенні робітників і селян. Вони спочатку вдаються до прихованого тиску, а потім переходять до відкритого вербального шантажу або фізичного злочину. Вони живуть за власними законами моралі, вважаючи, що дитину можна знищити, якщо це суперечить їхній ідеології.

У романі Світлани Талан «Розколоте небо» агресія є невід'ємною рисою окремих активістів-комуністів. Для того, щоб забирати у людей хліб, потрібно було мати певні особистісні якості, адже не кожен герой у творі міг це робити. У село відсилали таких активістів, як Лупіков, що могли знищувати не зважаючи ні на які умови.

Комуністи є деструктивною силою в селі, які не готові домовлятися, а відразу діють методами тиску: «Мені здається, що ми занадто сюсюкаємося з куркулями. Потрібно притиснути їх так, щоб аж пищали!» [4, 109].

Іронія та сарказм перманентні у мові партійців, а зневага є ключовою емоцією щодо селян. Спочатку вони намагаються агітувати односельців до вступу в колгосп, але й агітаційні заклики містять словесні погрози та шантаж.

Найпоширенішим методом залякування спочатку є публічне приниження непокірних та показове покарання: «Охоронці їх не шкодують, сумлінно виконують свою роботу. Наздоганяють на конях дітей, ті перелякані верещать, як миші розбігаються, а він наздоганяє й батоном як уперщить по спині одного, другого, третього. Кров'ю вмийються, день-два вдома відлежаться, залижуть рани і знову гайда на поле» [4, 166].

Агресія та ненависть наростають і трансформуються в потворні форми тиску, коли в людей убивають, забираючи останній хліб.

Мотивацією до таких дій у деяких активістів є перманентна садистична жорстокість, що набуває потворних рис у боротьбі зі слабким опонентом.

Агресори користуються різними інструментами: то залякують (вербальна-активна-пряма агресія), б'ють (фізична-активна пряма), або дискредитують (вербальна-пасивна-непряма).

Агресія в романі – деструктивна, а не адаптивна. Вона не підпорядкована потребі забезпечення фізіологічного виживання людини, а стає руйнівною в плані фізичному, психічному. Жорстокість тут спрямована на знищення особистості, нав'язування стереотипних дій та думок, які диктує тоталітарна система.

Отже, мотивами до жорстокості окремих персонажів твору можуть бути патологічна природа їх психології чи генетичний фактор. Агресивні особистості в романах – активістско-комуністи, які є інструментом тоталітарної системи.

Список використаних джерел

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль /Л. Берковиц [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psychologos.ru/articles/view/leonard-berkovic-agressiya-dvoe-zn--prichinyzpt-posledstviya-i-kontrol>
2. Докинз Р. Эгоистичный ген / Р. Докинз [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=7296>
3. Ильин Е. Психология агрессивного поведения /Е. Ильин. – СПб.: Питер, 2014. — 368 с.
4. Кононович Л. Тема для медитації. Роман /Л. Кононович. - Львів: Кальварія, 2014.- 240 с.
5. Лорэнц К. Агрессия / К. Лорэнц [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=35204>
6. Милгрэм С. Подчинение авторитету. Научный взгляд на власть и мораль/ С. Милгрэм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://stavroskrest.ru/sites/default/files/files/books/submission_authority.pdf
7. Талан С. Розколоте небо. Роман / С. Талан. – Харків: КСД, 2016. – 345 с.
8. Фромм Э. Психология человеческой агрессии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aquarun.ru/psih/agr/agr8.html>

ТАМАРА НУКОЛІУК

Lutsk

AN AGGRESSION AS A DESTRUCTIVE FACTOR OF THE TOTALITARIAN SYSTEM (IN THE NOVELS "A THEME FOR MEDITATION" BY LEONID KONONOVYCH AND "SPLITTED SKY" BY SVITLANA TALAN)

The features of the heroes' aggressive behavior in the novels "A theme for meditation" by Leonid Kononovich and "Splitted sky" by Svitlana Talan are revealed. The forms of aggression, its reasons and motivation are investigated. It's found out that the motives for the cruelty of some characters in the work may be the pathological nature of their psychology or genetic factor. The aggressive personalities in the novel are activists-communists, who are the tool of the totalitarian system.

Key words: aggression, aggressive behavior, personality, pathology, conformism.

ТАМАРА НИКОЛЮК

г. Луцк

АГРЕССИЯ КАК ДЕСТРУКТИВНЫЙ ФАКТОР ТОТАЛИТАРНОЙ СИСТЕМЫ (ЗА РОМАНАМИ ЛЕОНИДА КОНОНОВИЧА «ТЕМА ДЛЯ МЕДИТАЦИИ» И СВЕТЛАНЫ ТАЛАН «РАСКОЛОТОЕ НЕБО»)

В статье выявлены особенности агрессивного поведения героев романов Леонида Кононовича «Тема для медитации» и Светланы Талан «Розколоте небо». Исследованы формы агрессии, ее причины и мотивация. Выяснено, что мотивами к жестокости отдельных персонажей произведений могут быть патологическая природа их психологии или генетический фактор. Агрессивные личности в романах – активисты-коммунисты, которые являются инструментом тоталитарной системы.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, личность, патология, конформизм.

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2018